

*Mr. sc. Izet Pehlić, Islamski pedagoški fakultet u Zenici
Amir Šarić, pedagog u OŠ "Ćamil Sijarić" Nemila*

ISPITIVANJE MORALNIH VRIJEDNOSTI OSNOVNOŠKOLSKE OMLADINE

Sažetak

Predmet ovog rada je razmatranje morala u okviru vjere, odnosno religije, a polazimo sa stanovišta njihove međusobne uvjetovanosti.

Rad je istraživačkog karaktera i ima primarni cilj da istraži u kojoj mjeri izučavanje vjeronauke utiče na profiliranje moralnih vrijednosti. Imajući u vidu da rezultati istraživanja veoma lahko mogu odstupati od onoga što je teorijski izneseno, ipak nam kao cilj ostaje prilagoditi moralnog odgoja u školi kroz ovakvu ili nešto drugačiju nastavu vjeronauke.

Uzorak u istraživanju su bili učenici koji pohađaju nastavu vjeronauke i učenici koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Uzorak učenika koji pohađaju vjeronauku sastoji se iz dva dijela: učenika koji pohađaju islamsku i učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku. Kao uzorak učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku uzeli smo jedno odjeljenje osmog razreda u KŠC «Sveti Pavao» u Zenici, a uzorak učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku uzeli smo jedno odjeljenje osmog razreda škole «Ćamil Sijarić» u Nemili.

Ključne riječi: *moral, moralni odgoj, moralne vrijednosti, vjeronauka*

Uvod

Predmet ovog rada je razmatranje morala u okviru vjere, odnosno religije, a polazimo sa stanovišta njihove međusobne uvjetovanosti. Moderni svijet odbija da stavi u žižu interesa istinsko razmatranje i rješavanje krize vjerske svijesti. Analitičari, koji se bave ovom problematikom, smatraju da će ovaj svijet,

dobrim dijelom, biti doveden u pitanje i da će ga odsustvo brige o toj vrsti krize suočiti se sa ozbiljnim problemom. Iako su komunikacije danas na najvišem nivou i ljudi, geografski gledano, najbliži jedni drugima, s druge strane, u moralnom i duhovnom smislu ljudi nisu nikada bili dalje jedni od drugih. Sve to modernog čovjeka tjera da se zapita: Ko sam ja? I kakav je, zapravo, život koji ja živim? J. Delors ističe da će među napetostima u 21. stoljeću svakako biti i napetost između duhovnog i materijalnog. Potpuno je jasno da svijet čezne za idealnim vrijednostima koje, svakako, možemo nazvati moralnim. Opravdano se možemo zapitati da li čovječanstvo moralno napreduje ili nazaduje. Ako se osvrnemo na podatak da se broj Afrikanaca koji sebi ne mogu osigurati minimalne potrebe hrane od 1600 do 1700 kalorija povećao na sa 99 miliona 1980. god. na 168 miliona 1991. god.¹, jasno nam je da je u tom periodu izostalo djelovanje čovječanstva, a pogotovo bogatih zemalja, koje su bile u prilici da otklone nevolju velikog broja stanovnika na Zemlji.

Iz povijesti nam je poznato da je religija univerzalni fenomen i da nisu postojali narodi, plemena i skupine bez religije. Religioznost je suština čovjekove najintimnije strukture. U odnosu na sva druga živa bića čovjek je otvoren prema beskonačnome, jer posjeduje volju i razum, koji su po prirodi duhovne komponente, jer nisu ograničeni materijalnošću, jer u čovjeku postoji težnja za apsolutnom istinom i apsolutnim dobrom. Međutim, materijalizam i konzumizam kao značajna obilježja suvremenog svijeta imaju, nažalost, takvu moć da postepeno guše čovjekovu težnju za Bogom. Zbog nesklada ovih vrijednosti primijetne su slabosti i nedostaci savremenog školstva, što ukazuje na tendenciju da sva napredna «industrijska društva razmišljaju o nedostacima svog odgojno-obrazovnog sustava».²

U naše škole je tokom rata vraćena nastava vjeronauke s ciljem profiliranja moralnih vrijednosti učenika, kao i s ciljem, kako prof. Slatina kaže, da obrazovanje ne izgubi ono što se nalazi u korijenu ove riječi, tj. «obraz».

U ovom radu ćemo se baviti moralom i ispitivanjem moralnih vrijednosti kod naših učenika.

¹ Jacques Delors, *Učenje blago u nama*, Educa, Zagreb, 1998, str. 83.

² Jacques Lesourn, *Obrazovanje, društvo, izazovi 2000. god.*, Educa, Zagreb, str. 10.

Definiranje pojmova

Imajući u vidu da ćemo u ovom radu upotrebljavati nekoliko ključnih pojmova, potrebno je istaći šta se pod njima podrazumijeva. Kako se riječi i pojmovi uzimaju u više značenja, potrebno je na početku odrediti njihovo pravo značenje. S obzirom da su najučestaliji u ovome radu pojam morala, moralnog odgoja i moralnih vrijednosti, ukratko ćemo ih definirati.

Pojam i značenje morala

Riječ moral potiče od latinske riječi *mos, moris* – što znači običaj, pravilo, zakon. Tako bi riječ moral označavala skup uobičajenih pravila ponašanja koja vladaju u nekom društvu. Najčešće se značenje morala izražava u vrijednosnom smislu, u smislu pozitivnih, dobrih osobina, nasuprot lošim, negativnim osobinama.³

A. Vukasović pod moralom podrazumijeva jedan od oblika ljudske prakse u kojoj se izražava stvarni praktični, aktivni odnos čovjeka prema vanjskom svijetu i samom sebi – prema drugim ljudima, društvenoj zajednici, radu, materijalnim i duhovnim vrijednostima.⁴ U određenju pojma morala najčešće se naglašava oblikovanje određenih postupaka koji se očituju prema sebi, drugim ljudima, ali i svijetu oko sebe.

Vukasović, kao jedno od obilježja moralnog fenomena, navodi da je „moral izrazito ljudska kategorija“. Imajući u vidu razloge iznošenja ovakvih stavova, mi se, ipak, u ovom radu nećemo složiti sa činjenicom da je porijeklo morala vezano za čovjeka i da bi u njemu trebalo tražiti izvor morala. Jedan od autora, bivšeg socijalističkog sistema – kako to navodi M. Brkić, P. Mandić, moral dovodi u vezu sa religijom. On ističe povijesnu povezanost morala sa religijom, a ta povezanost u ovome radu će se posebno naglašavati i isticati. Nakon određivanja i definiranja pojma religije, na čemu se, u svakom slučaju, i temelji ovaj rad.

Moralne norme

Iako sadržaji moralnih normi često pripadaju i zakonskim odredbama, ipak su moralne norme, uglavnom, nepisane. Kako bi čovjek odredio granice svojim željama i interesima, a s ciljem da ne

³ M. Brkić, *Teorija i praksa moralnog odgoja učenika*, Sarajevo, 1985, str. 11.

⁴ A. Vukasović, *Moralni odgoj*, Zagreb, 1974, str. 24.

povijedi drugog čovjeka, nastale su norme. Kako to Vukasović ističe «one su izražene u određenim pravilima kojima se reguliraju međuljudski odnosi u široj i užoj zajednici»⁵, kojih bi se pojedinac trebalo da pridržava.

Moralna svijest

Moralna svijest je svijest o postojanju moralnih normi u određenom društvu, njihovo shvatanje i prihvatanje. Ona se očituje u procjeni, vrednovanju i zauzimanju stavova prema moralnim postupcima.

Moralna sankcija

Sankcije, obično, potiču od strane društva i ogledaju se u tome što društvo pojedinca osuđuje, kažnjava i kritikuje. Vukasović kaže da je «moralna sankcija pozitivno ili negativno reagiranje na moralne postupke». Moralne norme, moralnu svijest i savjest, kao i moralne sankcije možemo smatrati dijelovima ili elementima morala, kako to iznosi M. Brkić.⁶

Moralni odgoj

Da bismo odredili pojam moralni odgoj, potrebno je odrediti pojam odgoj. Ne ulazeći u detaljniju analizu definicija odgoja kod različitih autora, u ovom slučaju ćemo se zadovoljiti sa Brezinkinim određenjem pojma *odgoj*. On smatra da „odgoj čine socijalne radnje kojima ljudi pokušavaju, u bilo kojem pogledu, poboljšati sklop psihičkih dispozicija drugih ljudi, ili održati vrijednosne komponente tih dispozicija.»⁷ Iz ove definicije se jasno vidi da su naglašene psihičke dispozicije čovjeka sa akcentom na vrijednosne komponente, što nam jasno ukazuje na profiliranje moralnih vrijednosti u procesu odgoja.

U moralnom odgoju, u prvom planu, je odnos između osobnosti odgajaničeve ličnosti i zahtjeva sredine. Da bi odgoj uspio formirati čovjeka u moralnu jedinku, da bi imao pozitivan ishod, on se nužno mora odvijati u skladu sa moralno-etičkim normama određenog društva. Stoga je moralni odgoj organizirana, svjesna i svrshodna djelatnost određene društvene zajednice s

⁵ Ibid., str. 24.

⁶ M. Brkić, *Teorija i praksa moralnog odgoja učenika*, Sarajevo, 1985, str. 16.

⁷ G. Herbert, *Pedagogija, temeljna znanja*, Educa, Zagreb, 1994, str. 151.

namjerom i ciljem da se prihvate i ostvare temeljna etička načela i postupci te zajednice.⁸ Mada su mnogi autori definirali pojam moralnog odgoja, zadovoljit ćemo se navedenom definicijom. Ovoj definiciji bi trebalo još dodati da je cilj moralnog odgoja formiranje društvene ličnosti svakog pojedinca. O tome kako se moralni odgoj ostvaruje bit će više govora u dijelu koji će tretirati izučavanje vjere, odnosno religije u školama, kao jedne varijante poučavanja morala u školi.

MORAL I RELIGIJA

Nakon određivanja pojma morala i opredjeljivanja za njegovo religijsko porijeklo, potrebno je nešto reći o pojmu religije, te sagledati odnos između morala i religije.

Religija

Iako je religijsku stvarnost teško obuhvatiti kratkim opisom koji bi mogao izraziti svu njenu kompleksnost, ipak ćemo nešto ukratko reći o pojmovnom određenju religije, jer smatramo da će to udovoljiti zahtjevima ovog rada.

Veliki rimski mislilac Ciceron izvodi pojam religije iz latinskog glagola «relegere» koji znači pažljivo održavati, brižno se odnositi, a pojam bi označavao savjesno održavanje obrednih propisa koji su se odnosili na iziskivanje poštovanja bogova.

Neki drugi autori, pozivajući se na Laktoncija, smatraju da riječ religija dolazi od glagola «religare», koji znači vezati, stvarati sponu, a to bi, u slučaju religije, upućivalo na vezivanje dvaju realiteta; obostrani i onostrani, imanenciju i transcenciju.⁹ Prihvatajući božansko porijeklo morala, na osnovu čega se između transcencije (Boga) i čovjeka stvara određena veza ili spona, mi se zadovoljavamo pomenutim određenjem religije.

Potrebno odrediti i pojam religioznosti, pod kojim se podrazumijeva ljudska usmjerenost na samonadilaženje, nemirenje sa tvrdnjom da se ljudskim životom smatra samo raspon od rođenja do smrti.

U uskoj vezi sa pojmom religija je i pojam vjere koju možemo odrediti kao osobno opredjeljenje, koje nije samo stvar ljudskog nastojanja i opredjeljenja nego je i dar koji dolazi od

⁸ Dž. Ajanović – E. Vejo, *Pedagogija*, Zenica, 1997, str. 105.

⁹ M. Pranjić, *Religijska pedagogija*, Zagreb, 1996, str. 22.

Boga.¹⁰ Nekada se pojam religija i vjera upotrebljavaju kao sinonimi, s obzirom da se putem školske vjeronauke ne mogu «regrutovati» novi vjernici, već se na osnovu tog predmeta vrši posredovanje vjerskih sadržaja učenicima prema kojima oni zauzimaju određeni stav, u ovom radu ćemo upotrebljavati pojam religije. F. Schoun smatra da religija prevodi metafizičke ili univerzalne istine u dogmatski jezik, koji, ipak, nije razumljiv svima. Intelektualna spoznaja nadilazi dogmu, nikada joj se ne suprotstavljajući i u nju uvodeći jednu unutrašnju dimenziju, tj. beskonačnu Istinu koja vlada svim formama.¹¹ Upravo je cilj školske vjeronauke da se određene dogme intelektualno potkrijepe, što je u svakom slučaju moguće.

Odnos morala i religije

Nekada se na religiju gledalo kao na reakcionarni oblik ideologije, te da je ona suprotna temeljnim zahtjevima morala. Međutim, danas mnogi smatraju da bi izvor morala trebalo tražiti upravo u religiji, a mi smo svoje opredjeljenje, u tom pravcu, do sada već istakli.

Moral se može trajno zasnivati samo na religiji, ali moral i religija nisu jedno. Moral kao princip ne postoji bez religije, ali moralna praksa je u potpunoj ovisnosti o religiji. Ono što ih povezuje je zajednički argument: drugi, viši svijet. Po tome što je «drugi» taj svijet je religiozni svijet; po tome što je viši taj svijet je moralni svijet.¹² Vezu čovjeka i drugog svijeta možemo sagledati na osnovu dualizma ljudske prirode. Poznato je da je čovjek sastavljen od duše i tijela. Tijelo se rađa, raste, živi i na kraju nestaje, odnosno vraća se u prvobitno stanje. Iz ovoga se može konstatovati da je tijelo podložno uticaju vremena, da je vezano za vrijeme i s veremenom nestaje. Drugi dio čovjekove prirode je van vremena. Čovjek ne može da osjeti kretanje Zemlje iz razloga što je materija od koje je stvoreno njegovo tijelo upravo zemlja. Čovjek je sastavni dio objekta koji se kreće, pa zato i ne može osjetiti njegovo kretanje. Da bi to kretanje osjetio, potrebno je da objekat kretanja posmatra sa jedne nepomične tačke. Nama je lahko primijetiti kretanje Sunca kada se nalazimo na Zemlji, ali da smo na Suncu, to kretanje ne bismo mogli primijetiti. Postavlja se

¹⁰ Ibid, str. 24.

¹¹ F. Schoun, *O transcendentnom jedinstvu religija*, Zenica, 1997, str. 10.

¹² A. Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Sarajevo, 1996, str. 172.

opravdano pitanje kako, onda, osjetimo vremensku prolaznost. Subjekt koji spoznaje vrijeme mora biti van vremenskog toka, a u nama je to duša. Ona je vremenski neovisna i s vremenom nije vezana. Naša duša posmatra vrijeme s vremenski nepokretne tačke i spoznaje ga, a da u njegovom toku ne učestvuje.¹³ Iz ovoga proizlazi zaključak da je duša vječna. Ako prihvatimo vječnost duše, onda je možemo povezati samo s Bogom kao Vječnom Istinom. Bog je stvorio sve duše i udahnuo ih u ljudska tijela. Te duše u sebi nose sklonost za činjenje dobra, jer Onaj koji ih je stvorio voli dobro. Zbog Svoje milosti Stvoritelj stvara svako ljudsko biće u čudi koja je sklona pozitivnim svojstvima. Na ovaj način možemo objasniti i moralno ponašanje ljudi ateista. Bog je svakome udahnuo dušu koja je sklona i dobru i zlu. Nema duše, a ni čovjeka, koji su u potpunosti skloni samo dobru ili samo zlu. Ljudi ateisti su slobodu volje, koju je Bog podario svima, upotrijebili u pravcu nevjerovanja u Boga, ali božansko porijeklo svoje duše nisu i ne mogu potpuno izbrisati, bez obzira što toga nisu svjesni. Bog iz obilja Svoje milosti daje opskrbu i vjernicima i nevjernicima, ali im daje unutrašnje nevidljivo svjetlo pomoću kojeg razlikuju dobro i zlo, bez obzira što nevjernici neće priznati božansko porijeklo svojih moralnih postupaka. Na kraju, možemo zaključiti da je moral religija pretočena u praksu, odnosno čovjekovo voljno ponašanje usklađena sa činjenicom postojanja Boga.¹⁴

Utemeljenost morala u islamskoj tradiciji

Kada govorimo o utemeljenosti morala u islamskoj tradiciji, onda, svakako, moramo poći od Kur'ana kao glavnog izvora islama i islamskog morala. Ovdje nam nije cilj analizirati, niti navoditi sve kur'anske ajete koji govore o moralu, već ćemo nastojati predstaviti neka moralna načela Kur'ana, navesti nekoliko primjera njegove praktične primjene u praksi Muhammeda a.s.

U Kur'anu imaju 1504 ajeta koji se odnose na moral, bilo teorijski, bilo praktično. Po ovom broju moral zauzima četvrtinu kur'anskih ajeta.¹⁵ Da bi se svi ovi ajeti (rečenice) analizirali bilo bi, uistinu, potrebno mnogo vremena, a mi ćemo uzeti samo

¹³ M. Mahmud, *Od sumnje do vjerovanja*, Sarajevo, 1987, str. 26.

¹⁴ A. Izetbegović, *Moral i religija*, Takvim, Sarajevo, 1979, str. 21.

¹⁵ E. Durmišević, *O nekim moralnim vrijednostima u islamu*, Takvim, Sarajevo, 1989, str. 61.

nekoliko kur'anskih citata u kojima je sadržana srž islama, a time i njegovog morala.

«Tako mi vremena, čovjek doista gubi, samo ne oni koji vjeruju i dobra djela čine, i koji jedni drugima istinu preporučuju i koji jedni drugima preporučuju strpljenje.»¹⁶

U ovoj suri Bog se zaklinje vremenom da bi ljudima ukazao na njegov značaj. Mi znamo da se sve odvija u vremenu i sve što možemo uraditi, bilo dobro ili zlo, radimo u vremenu. Nakon zakletve vremenom, Bog kaže da svi ljudi gube, tj. da su svi na gubitku, osim onih koji vjeruju i dobra djela čine. Ovdje se misli na vjerovanje srcem i činjenje dobrih djela svojim rukama.¹⁷ Iz ovoga citata nam je jasno da su prvi od onih koji su izuzeti od gubitka oni koji vjeruju, a to vjerovanje je povezano sa činjenjem dobrih djela.

«Vjerujte i činite dobra djela» – ova kur'anska rečenica je u različitim formama i kontekstima spomenuta na barem pedeset mjesta. Ovim se naglašava potreba da ljudi ujedine ono što u praksi teže da razdvoje. Ovu vezu, sa moralnog stanovišta, možemo posmatrati kao sklad riječi i djela.

Gornji citat nam ukazuje na različitost religije (vjerovati) i morala (činiti dobro), ali je i istovremeni imperativ da oni idu zajedno. Kur'an otkriva i obrnutu vezu, pa ukazuje kako religija može naći snažan poticaj u moralu. O tome Allah dž.š. kaže: «Nećete vjerovati dok ne budete obilno davali od onoga što vam je srcu priraslo». Sada nailazimo na suprotnu situaciju; vjeruj pa ćeš biti dobar čovjek zamijenjeno je sintagmom budi dobar čovjek, pa ćeš vjerovati.¹⁸ Nakon onih koji čine dobra djela Bog spominje i one koji preporučuju istinu i strpljenje jedni drugima. Ovdje se istinom smatra Bog i to Vrhovnom Istinom i izvor je svih drugih istina, koje sadrže Njegove zapovijedi i zabrane. Ta istina je izvor svakog dobra i svih moralnih normi i vrlina koje bi trebalo da vladaju među ljudima. Strpljivost se spominje odmah nakon istine, i to je jedan od veoma važnih moralnih vrijednosti. Samo pomoću strpljivosti čovjek podnosi teškoće i neugodnosti, suočava se sa iskušenjima i rješava probleme i izazove života. Samo pomoću strpljivosti čovjek održava svoju visoku moralnu snagu i ne posrće pod udarcima poraza. Pored ovih moralnih osobina u Kur'anu su

¹⁶ *Kur'an*, prijevod B. Korkut, sura El-Asr, 1-3. ajet.

¹⁷ Ibn Kesir, *Tefsir* (komentar Kur'ana), Sarajevo, 2000, str. 1527.

¹⁸ A. Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, str. 177.

spomenute i mnoge druge, a mi ćemo samo ponešto kazati o nekima od njih.

Iskrenost

Islam od vjernika traži da bude iskren u svom govoru i postupku. Iskrenost se zahtijeva i tajno i javno, kako prema Allahu tako i prema sebi, porodici i drugim ljudima. O iskrenosti u Kur'anu Allah, dž.š., kaže: «O vjernici, bojte se Allaha i govorite samo istinu.»¹⁹

Dobročinstvo

Temelj i osnov vjerovanja čini dobročinstvo. Ono znači iskrenost i odanost u namjeri i postupku, te stalnu samokontrolu. Za dobročinstvo Bog kaže: «A roditeljima dobročinstvo činite, i rođacima, i siročadi, i siromasima, i komšijama daljnjim i komšijama bližnjim, i drugovima i putnicima-namjernicima...»²⁰

Pravednost

U sistemu moralnih vrijednosti u islamu pravednost zauzima vodeće mjesto. Pravednost znači svaku stvar postaviti na njoj odgovarajuće mjesto, bez obzira o kome se radi. Ona čovjeka čuva da ne podlegne strastima i ličnom interesu. Islam zahtijeva pravednost: «Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje...»²¹ Kur'an govori o naređivanju dobra, a odvrćanju od zla, o savladavanju srdžbe, o volji, o tačnosti, o hrabrosti, o kreposti, o lijepoj riječi i lijepom govoru itd.

Svi ovi moralni sadržaji iz Kur'ana mogu se pretočiti u praksu. Da je to moguće vidimo iz primjera Muhammeda, a.s., koji je svojim svakodnevnim životom svjedočio moral i moralno ponašanje. Njegova žena Aiša je rekla da je njegov moral Kur'an, iz čega proizilazi da je Kur'an moral i svakom običnom muslimanu. Za moral Muhammeda, a.s., Bog kaže: «Ti si, uistinu, najljepšeg morala.»²² Ovaj razlog je dodvoljan svakom muslimanu da moralnog, ali i svakog drugog uzora traži u Muhammedu a.s. Govoreći o cilju svog poslanstva, Muhammed, a.s., je rekao:

¹⁹ *Kur'an*, sura El-Ahzab, 70. ajet.

²⁰ *Kur'an*, sura En-Nisa, 36. ajet.

²¹ *Kur'an*, sura En-Nahl, 90. ajet.

²² *Kur'an*, sura El-Kalem, 4. ajet.

«Poslan sam da usavršim moral kod ljudi.» Muhammed, a.s., je poslan da dovrši moralni kodeks ponašanja za čovječanstvo. Znači, on nije počeo sa uspostavljanjem moralnih principa od nule, jer su već postojale neke moralne norme koje su dostavili poslanici prije njega.

Navest ćemo samo jedan od mnogobrojnih primjera iz života Muhammeda, a.s., u kojem se ogleda njegov moral. Jedna žena je dobrovoljno postila, a noću obavljala dobrovoljni namaz, ali je jezikom svojim uznemiravala susjede, pa je Poslanik, a.s., za nju rekao: «Kod nje nema nikakva dobra, ona je stanovnik Džehennema.» Ovaj događaj jasno govori o nedjeljivosti vjerovanja i morala i nemogućnosti da se vjera pravilno iskazuje bez moralnog ponašanja. O morlanoj praksi Muhammeda a.s. bi se mogli tomovi knjiga napisati, te se na ovom problemu nećemo više zadržavati.

Temeljne islamske dužnosti, koje su naređene Kur'anom imaju, prije svega, moralne ciljeve. Zajednički cilj namaza, zekata, posta i hadža je odvratanje ljudi od činjenja ružnih djela, što je, ustvari, i osnovni cilj svakog moralnog odgoja.

Ono što iz moralnog kodeksa Kur'ana zaključujemo je da je nemoral znak slabog vjerovanja i da su raniji narodi stradali samo zbog nemorala kojem su se odali. Da naše društvo ne bi zadesilo nešto slično, potrebno je izvršiti moralni preobražaj, za koji Kur'an kaže da počinje preobražajem svakog pojedinca.

Utemeljenost morala u kršćanskoj tradiciji

Moral je duboko ukorijenjen u kršćanskoj tradiciji, kao i u tradicijama drugih religija. Živjeti moralno za kršćane znači činiti dobro, izbjegavati zlo i boriti se protiv zla u vlastitom životu i u životu s drugima. Živjeti moralno znači zalagati se za život dostojan čovjeka, za istinski čovječan život. Kao što muslimani poticaje za svoje moralno djelovanje nalaze u Kur'anu i praksi Muhammeda a.s., tako i kršćani poticaje za svoj moralan život nalaze u Bibliji (Starom i Novom zavjetu). Temeljno načelo, ili pravilo po kojem znamo, činimo dobro ili zlo jeste «zakon ljubavi». Naša su djela redovno uvijek u odnosu prema nekome, ona se uvijek nekoga tiču: ono što činimo ili propuštamo učiniti je u skladu ili neskladu sa pomenutim «zakonom ljubavi» prema nekome drugom ili prema nama samima. Ako činimo dobro, to znači da živimo po «zakonu ljubavi», a ako činimo zlo griješimo

protiv ljubavi. To vrijedi za svaki istinski ljudski moral, a posebno za kršćanski, jer je u kršćanstvu ljubav naglašena i potcrtana možda više nego u drugim religijama.

Pošto bi navođenje ili nabrojanje svih citata iz Biblije, koji govore o moralu, oduzelo mnogo vremena i zahtijevalo mnogo prostora, mi ćemo se osvrnuti na one koji čine srž ili temelj kršćanskog morala. Kršćanski moral od starina se sažima u «Deset Božijih zapovijedi». Te zapovijedi, zapravo, ističu šta znači istinski ljubiti u pojedinim životnim situacijama. Prve tri zapovijedi osobito ističu kakav bi trebalo da bude naš odnos prema Bogu, a ostalih sedam ističu kakav bi trebalo da bude naš odnos prema bližnjima i prema sebi.²³

Utemeljenost morala u Bibliji posmatrat ćemo kroz Deset Božijih zapovijedi, koje su sadržane u Starom zavjetu, znači prije Isusa, ali i kroz dvije Isusove zapovijedi koje su sadržane u Novom zavjetu. Mada se, u izvornom biblijskom tekstu, Deset Božijih zapovijedi iznose dosta obimno, one su, radi lakšeg pamćenja, u kršćanskoj tradiciji pojednostavljene, pa izgledaju ovako:

1. Ja sam Gospodin Bog tvoj; nemoj drugih bogova uz mene!
2. Ne izusti imena Gospodina Boga svoga uzalud!
3. Spomeni se da svetkuješ dan Gospodnji!
4. Poštuj oca i majku da dugo živiš i dobro ti bude na Zemlji!
5. Ne ubij!
6. Ne sagriješi bludno!
7. Ne ukradi!
8. Ne reci lažna svjedočanstva!
9. Ne poželi tuđega ženidbenoga druga!
10. Ne poželi nikakve tuđe stvari!²⁴

«Nemoj imati drugih bogova osim mene»

Bit prve zapovijedi jest spriječiti ljudsko lutanje, upozoriti čovjeka od koga se može nadati sigurnom spasu; od onoga koji se u povijesti i iskustvu pokazao kao spasitelj. Ova zapovijed nije iluzija ni umišljaj, nego izraz povijesnog iskustva prema kojemu Bog nije

²³ J. Baričević – A. G. Šabić, *Podimo zajedno*, Katekizam 5, Zagreb, 1995, str. 189.

²⁴ *Biblija*, Zagreb, 1968, Izlazak 20, 2-17.

apstraktan, dalek, odsutan i nezainteresiran nego konkretan, učinkovit osloboditelj koji «izvodi iz kuće ropstva».

«Ne izgovaraj uzalud ime Boga svoga»

Ovdje je riječ o pozivanju na ime Božije. Ako nakon tog poziva čovjek govori istinu, tj. ako uslijedi iskreno i istinito kazivanje ona je, u tom slučaju, čin poštovanja Boga i nema ništa s bilo čim što bi vrijeđalo Boga. Međutim, ako se čovjek poziva na ime Božije da bi svome iskazu dao težinu, a potom govori neistinu, to znači da se on ne stavlja Bogu na raspolaganje, nego Bogom raspolaže ili bilje rečeno manipulira. Takav postupak se u Bibliji najoštrije osuđuje i nije u skladu sa moralnim načelima.

«Sjeti se da svetkuješ dan Gospodnji»

Ova zapovijed nema za cilj da čovjek ne radi u dane svetkovanja, nego da se okrene od nečega izvan sebe prema sebi i prema nekome drugome, sebi sličnome, odnosno Bogu. Na ovaj način se u moralnom pogledu naglašava odnos i briga prema drugome kroz odnos prema Bogu. Ova zapovijed služi kao prijelaz iz prvog dijela zapovijedi u drugi. Tako je njena uloga spojiti dvije stvarnosti: božansku i ljudsku.²⁵

«Poštuj oca svoga i majku svoju»

U ovom dijelu se prelazi sa bogoljublja na čovjekoljublje. Bez poštivanja čovjeka, što je vrhovno moralno načelo, nema poštivanja ni Boga: «Ako neko tvrdi: Ljubim Boga, a mrzi svoga brata lažac je, jer tko ne ljubi svoga brata koga vidi, ne može ljubiti Boga koga ne vidi.»²⁶ Cilj ove zapovijedi nije samo odnos prema ocu i majci već odnos prema prošlom, starijem, tj. ona prerasta u univerzalni odnos svih prema svima.

«Ne ubij»

Ovdje se naslućuje jedna druga dimenzija pete Božije zapovijedi: borba protiv zakona džungle, protiv nekontroliranog i razornog zakona osvete. U ovu zapovijed ne spada samo grijeh sudionika prvog ubistva na zemlji nego i naši grijesi nemara i nehaja, naša nezainteresiranost pred potrebama drugih. Sa

²⁵ *Biblija*, Zagreb, 1968, 1 Ivan 4. 20.

²⁶ M. Pranjić, *Na izvorima*, Zagreb, 1995, str. 201.

moralnog gledišta ovdje se «ne ubij» može posmatrati u kontekstu «ne ubij» svojom riječju, svojim postupkom i odnosom prema drugom, «ne ubij» svojim mislima.

«Ne učini preljuba»

Kroz ovu Božiju zapovijed naglašava se dostojanstvo čovjeka da radi po svjesnom i slobodnom izboru, vođen osobnim uvjerenjem, a ne po unutrašnjem slijepom nagonu, ili po čisto vanjskom pritisku. Do takvog dostojanstva čovjek dolazi oslobađajući se svakog robovanja strastima, što znači da ova zapovijed nije smao zabrana preljuba u pojavnom smislu, već je to izgradnja ličnosti koja će nadvladati svoje strasti, te neće imati potrebu, niti poticaja za preljubom.

«Ne ukradi»

U ovoj zapovijedi Bog na svoj način štiti čovjeka od čovjeka, a onda i privatno vlasništvo stečeno vlastitim radom. Dubinska nakana sedme zapovijedi, kao i cijelog Dekaloga, jeste očuvanje ljudske slobode i stvaranje prostora za njen rast i razvoj.

«Ne svjedoči lažno na bližnjega svoga»

Ova zapovijed je nastojanje da se kod čovjeka stvori osjećaj poštovanja, istinoljubivosti, zaštite dostojanstva svakog pojedinca. Moralna norma koju sadrži osma zapovijed proističe iz poziva narodu da bude svjedok Boga koji želi istinu i koji je istina.

«Ne poželi žene bližnjega svoga»

Ovdje se naglašava da izvor posjedničke ljudske strasti ne bi trebalo tražiti u vanjskim vrednotama, nego bi ga trebalo tražiti u ljudskoj naravi.²⁷ Biblija ovdje govori da u prvom planu nisu ljudska osjetila, koliko ljudsko srce, a o tome je govorio i Isus: «Ta iz srca izvire opake namisli, ubojstva, preljube, bludništva, krađe, lažna svjedočenja i psovke».²⁸

²⁷ Ibid, str. 223.

²⁸ Biblija, Zagreb, 1968, Matej 14, 19.

«Ne poželi stvari bližnjega svoga»

Ova zapovijed želi uvesti reda s obzirom na odnos prema dobrima drugih ljudi na taj način, zajedno sa devetom zapovijedi, sintetizira sve propise Božijeg zakona.

Isus je u Novom zavjetu dao novu zapovijed koja glasi: «Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom pameti svojom.» To je najveća i prva zapovijed. Druga je toj jednaka: «Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe»²⁹ U ovim se Isusovim riječima naglašava poznata kršćanska ljubav za koju je karakteristično što nije jednosmjerna, što ne može biti okrenuta samo prema sebi ili samo prema drugom. Bog za sebe kaže da je on ljubav i da je njegov odnos prema čovjeku prožet ljubavlju, što znači da je svaki čovjek ljubljen prije nego je i počeo ljubiti. Ljubiti Boga znači usmjeriti svoj život na njega, nadahnjivati se njegovoj riječi, govoriti, raditi, djelovati kao što je to činio Isus.

Drugi dio gornjeg citata govori o ljubavi prema bližnjem. Ovdje nije cilj zaboraviti sebe, već se ističe to da je nemoguće ljubiti drugoga ako ne ljubiš sebe. Osnovni cilj nove zapovijedi koju daje Isus jeste otjelovljenje svojih osjećaja i simpatija prema drugom. Ovdje se djelovanju daje prednost nad osjećajima, što je istinski poticaj za moralno djelovanje.

U Deset zapovijedi obuhvaćena je svijest čovječanstva. One su zapis slobode za svakoga koji se pouzda u Boga. One su svjedočanstvo da Bog voli slobodu, a ne ropstvo.³⁰

Kršćanstvo je veliki primjer o savršenom podudaranju, snažnom uzajamnom afinitetu, skoro jedinstvu vrhunske religije i vrhunske etike. Izlaganje o kršćanskom moralu možemo zaključiti konstatacijom da glavno obilježje kršćanskog života nije zakon, propis, zapovijedi, naredba, obaveza, nego ljubav.³¹

Kroz ljubav kršćanstvo svijet shvata kao cjelinu, kao istu obitelj u kojoj ne bi trebalo izmišljati borbu protiv drugoga, nego prevladati ga dobrim, jer zlo je samo nedostatak dobra i ima ga ondje gdje dobro nije zasjalo, a mraka ondje gdje svjetlo nije doprlo.³²

²⁹ Biblija, Matej 22, 37-39.

³⁰ M. Pranjić, *Na izvorima*, str. 196.

³¹ M. Pranjić, *Jeka duše*, Zagreb, 1994, str. 210.

³² Zbornik radova, *Odgovori i predanje vjere*, Subotica, 1987, str. 32.

Kršćanski moral se može kratko sažeti u slijedećih «deset pravila za život», koja svoje ishodište imaju u Deset Božijih zapovijedi, a ta pravila glase:

1. Vjerovat ću Boga, ljubiti ću ga svim srcem
2. Hvalit ću Boga i molit ću mu se
3. U nedjelje i blagdane s Božijim ću narodom slaviti Euharistiju
4. Poštovat ću roditelje i imati na pameti da sam i ja odgovoran za našu obitelj
5. Čuvat ću svoje zdravlje i s poštovanjem njegovati svoje tijelo
6. Poštovat ću svakoga čovjeka
7. Svakome ću pomagati, nikome neću štetiti
8. Rado ću posuđivati i dijeliti s drugima ono što imam
9. Uvijek ću govoriti istinu
10. Svoje ću dužnosti svjesno izdržavati

U kršćanstvu se, na temelju Biblije, zapovijeda ljubav. Zapovijed ljubavi glasi:

1. Ljubi Gospodara, Boga svoga, svim srcem svojim i svom dušom svojom i svim umom svojim
2. Ljubi svoga bližnjega kao samoga sebe.³³

Nakon utemeljenja morala u Bibliji vidjeli smo kako se ta moralna načela provode u svakodnevnom životu kršćana kroz pravila za život i zapovijed ljubavi.

Predmet istraživanja

Nastava vjeronauke je trenutno jedini školski predmet kojem je prioritetni cilj odgoj, pa onda obrazovanje. Moralni odgoj bi, u školskoj stvarnosti, treba provoditi, kako smo to već rekli, i kao načelo cjelokupnog odgojnog rada, ali i kao zaseban predmet. Nakon teorijskih razmatranja o povezanosti morala i religije, te njegovoj utemeljenosti u Kur'anu i Bibliji, jasno nam je da je cilj religijskog odgoja uopće moralno djelovanje. Nastava vjeronauke u školi ima za cilj upoznati učenike sa božanskom dimenzijom morala, te nastojati postići moralno djelovanje učenika u svakodnevnom životu. S obzirom da je predmet našega istraživanja ispitivanje stavova učenika viših razreda osnovne škole prema društveno-korisnim i pozitivnim moralnim osobinama, smatramo

³³ J. Baričević – A. G. Šabić, *Pođimo zajedno*, Katekizam 5, Zagreb, 1995, str. 190.

da je potrebno ukazati na neka značajna istraživanja moralnosti do sada, a koja će i nama služiti kao teorijska osnova.

D. Mitrović govori o slijedećim teorijama moralnog djelovanja:

- Bihevioristička teorija socijalizacije – kod ove teorije ona naglašava jednostranost i nedovoljnost koja se ogleda u tome što ne analizira kognitivne i afektivne dimenzije moralnosti
- kognitivistička teorija – ona zanemaruje emocionalnu komponentu, a njen značaj je u tome što je dala etape razvoja moralnog suđenja
- sociološkim istraživanjima o moralnom razvoju.³⁴

Ukratko ćemo nešto reći o Pijaževom ispitivanju moralnosti, koja spada u kognitivne teorije moralnosti. Premda je kod ovih teorija zanemarena emocionalna komponenta, koja je u nastavi vjeronauke itekako značajna, ovo je ipak jedna od najrelevantnijih teorija o moralnom razvoju.

Svoju teorijsku poziciju u proučavanju i tumačenju moralnog razvoja Pijaže je formulirao na konstataciji da se sva moralnost sastoji u sistemu pravila, pa je suština cijelog morala u tome da se traga za respektom koji individua razvija prema ovim pravilima. On je ustanovio da razvoj teče u nekoliko etapa ili stupnjeva.

Prva etapa je motorička, jer dijete u prvoj godini rukuje stvarima po diktatu svojih želja i motoričkih navika. Igra je potpuno individualna, pa ne može biti riječ o kolektivnim pravilima, već samo o motoričkim reakcijama.

Drugi stupanj je egocentrički, a traje u djeteta od dvije do sedam godina. Razvija se u momentu kad dijete počinje pod vanjskim utjecajima primati kodificirana pravila.

Treći je stupanj početni kooperacije i traje između sedme i osme godine. U ovom stupnju se javlja porast interesa za kolektivna pravila.

Četvrti stupanj je označen kao proces kodifikacije pravila, a razvija se između jedanaeste i dvanaeste godine. Pravila se sistematizuju u obligatne kodekse.³⁵ U ovom stadiju čovjek shvata norme, sudi o njima i izgrađuje svoje autonomne norme.

³⁴ D. Mitrović, *Predškolska pedagogija*, Sarajevo, 1980.

³⁵ V. Vujčić, *Proturječnosti u moralnom odgoju*, Zagreb, 1981, str. 46.

Iz ove teorije se primjećuje da su osobe uzrasne dobi između jedanaeste i dvanaeste godine sposobne za moralno rasuđivanje, što nam jasno govori da u pogledu moralne autonomije ovdje nalazimo saglasnost, jer ove teorije pripadaju znanosti i religije, jer i religijska učenja smatraju da je čovjek u gore pomenutom periodu autonoman u pogledu moralnog rasuđivanja.

Istraživanja u oblasti moralnog odgoja, koliko je nama poznato, u postratnom periodu vršio je R. Čatić, što jasno govori da u ovoj oblasti nije bilo dovoljno istraživanja, mada bi ona bila neophodna, imajući u vidu strašni moralni sunovrat u našoj bliskoj prošlosti. S ciljem blagovremenog predupređivanja eventualnih budućih djelovanja i ponašanja koja su u suprotnosti sa načelima morala, ovom se segmentu kroz školsku praksu trebalo bi posvetiti dužnu pažnju.

Moralno kompletna ličnost, po našem mišljenju, nezamisliva je izvan vjere. Čak je i sam Marks govorio da je ateizam samo teorijski humanizam, što znači da bi praktični humanizam trebalo tražiti u teizmu – vjeri. Shodno tome, naš predmet istraživanja predstavlja ispitivanje stavova prema moralnim osobinama učenika koji pohađaju katoličku i islamsku vjeronauku. Istraživanje će obuhvatiti dvadeset moralnih pojmova: marljivost, odgovornost, pravednost, odlučnost, hrabrost, strpljivost, umjerenost, iskrenost, nesebičnost, dosljednost, urednost, kritičnost, upornost, vjernost, pouzdanost, discipliniranost, skromnost, požrtvovanost, savjesnost i čestitost.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je sagledavanje efikasnosti teorijskih rješenja u praksi. S obzirom da smo u više navrata istakli i opredijelili se da izvor morala treba tražiti u religiji, ovo istraživanje bi trebalo da pokaže u kakvoj su vezi nastava vjeronauke i moralno rasuđivanje učenika.

Primarni cilj ovog istraživanja je, upravo, da istraži u kojoj mjeri izučavanje vjeronauke utiče na profiliranje moralnih vrijednosti. Imajući u vidu da rezultati istraživanja veoma lahko mogu odstupiti od onoga što je teorijski izneseno, ipak nam kao cilj ostaje profiliranje moralnog odgoja u školi na osnovu ovakve, ili nešto drugačije nastave vjeronauke.

Zadaci istraživanja

Prethodno formulirani cilj ćemo nastojati operacionalizirati ili konkretizirati kroz slijedeće zadatke:

1. Ispitivanje stava prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku
2. Ispitivanje stava prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku
3. Ispitivanje stava prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju ne pohađaju nastavu vjeronauke
4. Analiza i interpretacija prikupljenih podataka odgovarajućim skalama

Istraživačke hipoteze

Ma kako precizno odredili cilj i zadatke istraživanja, njihovoj operacionalizaciji doprinosi i postavljanje adekvatnih hipoteza. Osim što proizilaze iz cilja i zadataka, hipoteze su i odraz teorijskih dostignuća određene nauke i ranijih istraživanja, koja su obavljena iz konkretnih oblasti.

Osnovna hipoteza

Kao osnovnu hipotezu u istraživanju uzeli smo onu koja se temelji na našem teorijskom stavu, a glasi: «Nastava vjeronauke se pozitivno odražava na formiranje moralnih vrijednosti učenika osnovne škole».

Podhipoteze

1. Učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku imaju razvijenije moralne vrijednosti od učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke,
2. Učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku imaju razvijenije moralne vrijednosti od učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke,
3. Učenici koji pohađaju islamsku i katoličku vjeronauku se ne razlikuju u moralnim vrijednostima,
4. Socio-ekonomska situacija učenika utiče na njihove moralne vrijednosti.

Istraživačke metode

Tokom našeg istraživanja nismo upotrebljavali metod teorijske analize, niti rada na pedagoškoj dokumentaciji. Kao metod upotrijebili smo Servej istraživačku metodu, za koju smatramo da je najadekvatnija za ovo istraživanje.

Istraživačke tehnike

Da bismo adekvatno primijenili naprijed istaknutu metodu, kako bismo što uspješnije realizirali pojedine zadatke i što adekvatnije primijenili instrumente, koristit ćemo se anketiranjem i statističkim tehnikama.

Izbor statističkih tehnika zavisi od distribucije dobivenih rezultata. Shodno tome, poslužili smo se sljedećim statističkim tehnikama: aritmetička sredina, standardna devijacija (Sd), koeficijent rang korelacije (ρ), Hi-kvadrat test (X^2), t-vrijednost, C – koeficijent kontingencije.

Instrumenti u istraživanju

S ciljem realizacije postavljenih zadataka i istraživačkih hipoteza, u okviru ovog istraživanja služili smo se upitnikom o socio-ekonomskim podacima i semantičkim diferencijalom.

Upitnik o općim i socio-ekonomskim podacima

Ovaj upitnik ima cilj da razluči uzorak na tri dijela: učenike koji pohađaju nastavu islamske vjeronauke, učenike koji pohađaju nastavu katoličke vjeronauke i učenike koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Ovim upitnikom smo željeli utvrditi i uspjeh u vladanju učenika u posljednja tri razreda. Neke od podataka dobivenih ovim upitnikom korelirat ćemo sa rezultatima dobivenim na semantičkom diferencijalu.

Semantički diferencijal

Semantički diferencijal mjeri kononativno značenje pojmova. Ovu tehniku razradili su Osgud, Sjusi i Tinenbaum 1957. godine. Ona se bazira na pretpostavci da značenje nekog pojma za pojedinca obuhvata ne samo denotativno svojstvo nego i kononativna, koja je teško verbalno objasniti. Mjerenje je indirektno, gdje se procjenjuje vrijednost pojma na bipolarnoj skali. Svaki par bipolarnih pridjeva zove se skala semantičkog

diferencijala. U mnogodimenzionalnom kononativnom značenju Osgud je utvrdio da postoje tri faktora: evaluativni faktor, faktor moći i faktor aktivnosti. Za mjerenje vrijednosti i stavova najvažniji je faktor evaluacije.³⁶ Mi smo koristili skalu sa samo jednim parom pridjeva za svaki pojam zbog velikog broja korištenih pojmova.

Uzorak istraživanja

Ističući povezanost morala i religije, odnosno utemeljenost morala u religiji, naš uzorak istraživanja obuhvataće učenike koji pohađaju nastavu vjeronauke i učenike koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Ova dva uzorka bi bile zavisne varijable. S obzirom da smo govorili o utemeljenosti morala u Kur'anu i Bibliji i došli do zaključka da su općeljudske, tj. univerzalne, moralne norme sadržane i u jednoj i u drugoj svetoj knjizi, naš uzorak učenika, koji pohađaju nastavu vjeronauke sastojao se od dva dijela: učenika koji pohađaju islamsku i učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku. Odlučili smo se da naš uzorak budu učenici osmih razreda osnovne škole, koji gravitiraju općini Zenica. Za to smo se opredijelili iz slijedećih razloga:

1. Mnogobrojna istraživanja su pokazala da su učenici sposobni da samosvjesno usvajaju moralne vrijednosti poslije jedanaeste godine.
2. Za usvajanje moralnih vrijednosti značajna je kononativna komponenta ličnosti, koja se najintenzivnije iskazuje u doba puberteta.
3. Ovo je doba kada se traži vlastiti identitet, autonomija u mišljenju i djelovanju.
4. Neka istraživanja ukazuju na odgojne poteškoće ovog uzrasta.³⁷
5. Moralni odgoj je posebno aktuelan u ovom uzrastu.

U osnovnoj školi moralni odgoj se ne izučava kroz zaseban predmet, pa je dobro sagledati u kojoj mjeri se vjeronauka može odraziti na moralne vrijednosti učenika.

Uzorak učenika koji pohađaju vjeronauku sastoji se iz dva dijela: učenika koji pohađaju islamsku i učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku. Kao uzorak učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku uzeli smo jedno odjeljenje osmog razreda u KŠC «Sveti

³⁶ Kreč – Krečfild – Balaki, *Pojedinac u društvu*, Beograd, 1968, str. 173.

³⁷ R. Čatić, *Utjecaj vjeronauke na moralne vrijednosti*, Zenica, 1996, str. 49.

Pavao» u Zenici (12 muškog i 13 ženskog spola), a uzorak učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku uzeli smo jedno odjeljenje osmog razreda škole «Ćamil Sijarić» u Nemili (13 muškog i 15 ženskog spola).

Učenike osmog razreda Osnovne škole «Meša Selimović» koji ne pohađaju nastavu vjeronauke koristili smo kao uzorak učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke (12 muškog i 16 ženskog spola).

Ukoliko posmatramo uzorak po stručnoj spremi roditelja stanje je sljedeće:

- učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku (otac: 6 OŠ, 15 SSS i 6 VSS; majka: 9 OŠ, 18 SSS i 1 VŠS)
- učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku (otac: 25 SSS; majka: 21 SSS, 2 VŠS i 2 VSS)
- učenici koji ne pohađaju vjeronauku (otac: 16 SSS, 2 VŠS i 9 VSS; majka: 17 SSS, 2 VŠS i 9 VSS)

Iz navedenog se jasno vidi da su najobrazovaniji roditelji učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Roditelji učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku uglavnom imaju srednju stručnu spremu, dok jedino roditelji učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku imaju i osnovno obrazovanje (ovdje bi trebalo imati na umu da se ne radi o gradskom području, jer je uzorak osmi razred iz osnovne škole u Nemili).

Posmatrali smo i religioznost roditelja:

- svi učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku su izjavili da su im roditelji religiozni,
- učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku su izjavili da su 24 roditelja religiozna, a 1 nije,
- učenici koji ne pohađaju vjeronauku su izjavili da su 22 roditelja religiozna, a 6 nije.

Očito je da su roditelji učenika koji pohađaju vjeronauku religiozni, osim jednog slučaja, dok je veći broj roditelja koji nisu religiozni kod učenika koji ne pohađaju vjeronauku.

Svi učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku pohađaju je od prvog razreda, a jedan učenik koji pohađa katoličku vjeronauku pohađa je od petog razreda.

Kada su u pitanju ostali podaci, koje smo dobili pomoću upitnika o socio-ekonomskom stanju učenika, zanimljivo bi bilo iznijeti i podatke o potpunosti porodice, kao i podatke o vladanju učenika. Ove podatke nećemo posebno iznositi, jer gotovo svi učenici žive sa oba roditelja, izuzev tri učenika koji žive bez oca.

Nema učenika koji žive bez majke i bez oba roditelja. Vladanje učenika kompletnog uzorka je, također, ujednačeno, jer svi, osim jednog učenika, imaju primjerno vladanje.

Rezultati istraživanja i njihova interpretacija

Prilikom interpretacije rezultata koristit ćemo se tabelarnim i grafičkim prikazivanjima rezultata.

Prilikom obrade podataka koje smo prikupili semantičkim diferencijalom odgovore smo ponderirali na slijedeći način:

- odgovor «najvažnije» značenje pojma – pet bodova
- odgovor «važno» značenje pojma – četiri boda
- odgovor «neutralno» značenje pojma – tri boda
- odgovor «manje važno» značenje pojma – dva boda
- odgovor «nevažno» značenje pojma – jedan bod

Odnos prema moralnim osobinama učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku i učenika koji ne pohađaju vjeronauku

I u ovom slučaju naša podhipoteza je glasila da učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku imaju razvijenije moralne osobine od učenika koji ne pohađaju vjeronauku.

Iz dijagrama 1. je vidljivo da su čenici koji pohađaju islamsku vjeronauku najviše vrednovali moralnu osobinu «iskrenost», a učenici koji ne pohađaju nastavu vjeronauke su najbolje vrednovali «odgovornost». Obje grupe su najslabije vrednovali osobinu «kritičnost».

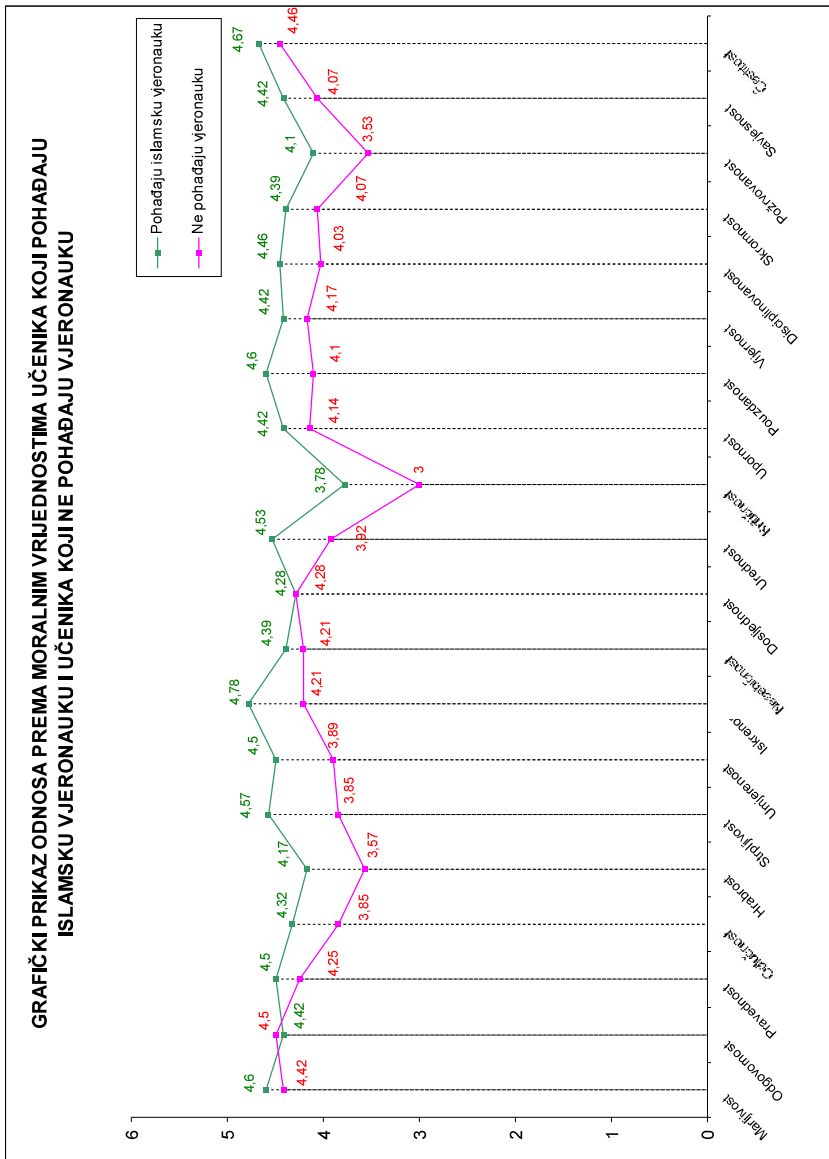
Izvršili smo testiranje statističke značajnosti razlika između aritmetičkih sredina $t=1,66$. Naš «t» nije statistički značajan.

Izračunali smo i hi-kvadrat test (X^2).

Uzorak	5	4	3	2	1	Zbir
Učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku	321	173	58	6	2	560
Učenici koji ne pohađaju vjeronauku	255	150	101	31	23	560
Zbir	576	323	159	37	25	1120

Naš je $X^2=55,33$, što znači da je razlika između ova dva uzorka značajna, jer je granična vrijednost za četvrti stupanj

slobode 9,49, a pošto ne naš X^2 veći znači da je razlika statistički značajna.

Dijagram 1.: *Grafički prikaz odnosa prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku i učenika koji ne pohađaju vjeronauku*

Koeficijent rang-korelacije $\rho=0,459$ nam govori da između ova dva uzorka postoji stvarna, tj. značajna povezanost. Da bismo se uvjerali u tu povezanost izračunali smo koeficijent kontingencije $C=0,70$, koji nam, također, govori da između ova dva uzorka postoji visoka korelacija.

Odnos prema moralnim osobinama učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku i učenika koji ne pohađaju vjeronauku

Prva podhipoteza koju smo postavili je glasila da učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku imaju razvijenije moralne osobine od učenika koji ne pohađaju vjeronauku.

Na dijagramu 2. vidimo da su učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku najviše vrednovali pojam «marljivost», dok su učenici koji ne pohađaju vjeronauku najbolje vrednovali pojam «odgovornost». Obje grupe su najmanje vrednovali pojam «kritičnost».

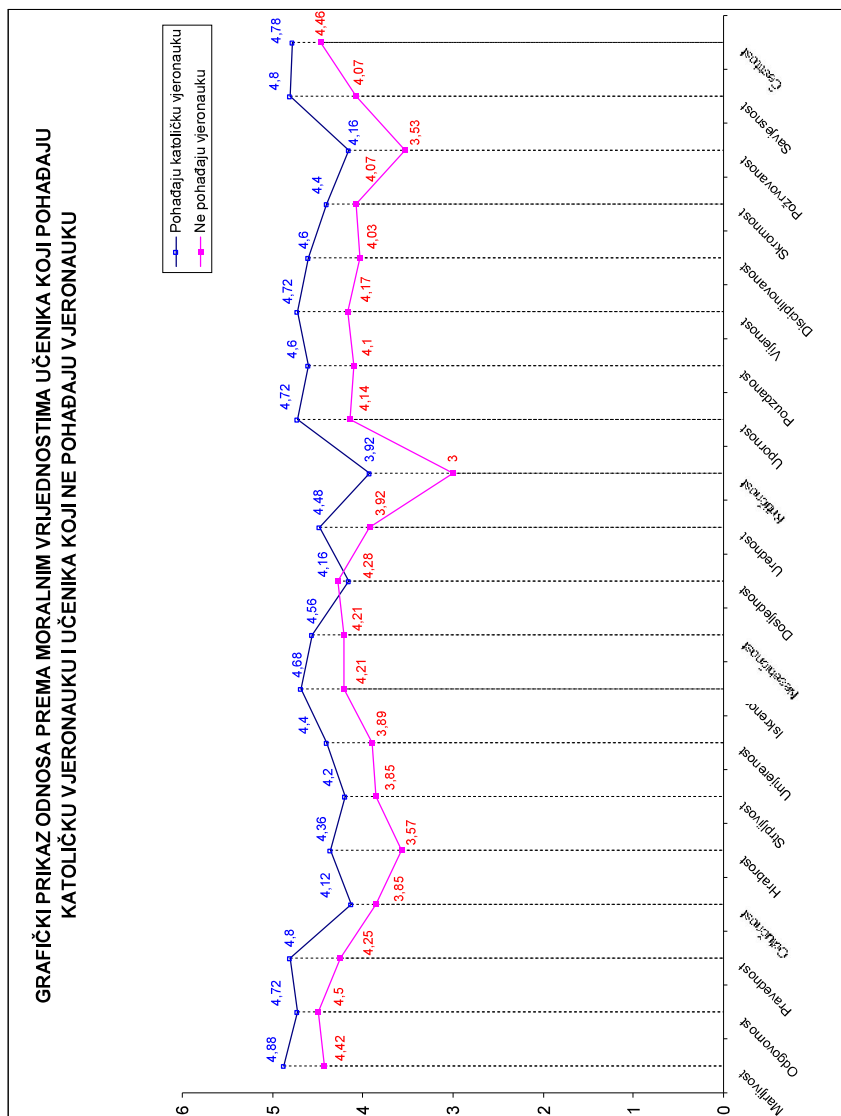
Nakon grafičkog predstavljanja dobivenih podataka završili smo testiranje statističke značajnosti razlika između aritmetičkih sredina $t=2,04$.

$$t = \frac{\bar{X}^2 - X^2/S}{\bar{X}^2 - X^2} = \frac{4,50 - 4,01/0,24}{0,24} = 0,49/0,24 = 2,04$$

S obzirom da je naš «t» izvan intervala $\pm 1,96$, što znači da je naša t-vrijednost statistički značajna na razini značajnosti od 5%. $P < 0,05$

S ciljem utvrđivanja postojanja razlika u stavovima prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku i učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke koristili smo se statističkim postupkom hi-kvadrat testa (X^2).

Uzorak	5	4	3	2	1	Zbir
Učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku	322	115	56	5	2	500
Učenici koji ne pohađaju vjeronauku	255	150	101	31	23	560
Zbir	577	265	157	36	25	1060

Dijagram 2.: *Grafički prikaz odnosa prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku i učenika koji ne pohađaju vjeronauku*

Koeficijent rang-korelacije je $\rho=0,71$.

f_o	f_t	$f_o - f_t$	$(f_o - f_t)^2$	$(f_o - f_t)^2 / f_t$
322	272,16	49,84	2484,02	9,127
115	125	-10	100	0,8
56	74,05	-18,08	325,80	4,39
5	16,98	-11,98	143,52	8,45
2	11,79	-9,79	95,84	8,12
255	304,83	-49,83	2483,02	8,14
150	140	10	100	0,71
101	82,94	18,06	326,16	3,93
31	19,01	11,99	143,76	7,56
23	13,12	9,8	96,04	7,27

$$X^2=58,50$$

Naš je $X^2=58,50$, a s obzirom da je rađen po tablici 5X2 tako smo njegovu značajnost provjerili na četvrtom stupnju slobode. Na razini 0.05 X^2 je značajan, jer na četvrtom stupnju slobode iznosi 9,49, a naš je $X^2=58,50$, iz čega se vidi da je on statistički značajan.

S obzirom da je X^2 značajan, što znači da učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku imaju značajno razvijenije moralne osobine od učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Hi-kvadrat test nam govori da postoji razlika, ali ne govori kolika je ona, pa smo izračunali i koeficijent rang korelacije koji iznosi 0,71, što znači da između ova dva uzorka postoji vrlo visoka korelacija. Također smo izračunali i koeficijent kontingencije koji iznosi $C=0,72$.

$$C = \sqrt{X^2/N + X^2} = \sqrt{58,5/53 + 58,5} = \sqrt{58,5/111,5} = \sqrt{0,25} = 0,72$$

I ovaj nam koeficijent pokazuje da postoji visoka korelacija u razvijenosti moralnih osobina učenika koji pohađaju katoličku vjeronauku i učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke.

Iako se nismo nadali ovakvim rezultatima, ipak je razlika u moralnim osobinama ove dvije grupe statistički značajna.

Odnos prema moralnim osobinama učenika koji pohađaju islamsku i katoličku vjeronauku

Smatrajući da se moralne vrijednosti u bitnome ne razlikuju u različitim religijama, naša hipoteza je glasila da se stavovi prema

moralnim osobinama učenika koji pohađaju vjeronauku različitih konfesija statistički značajno ne razlikuju.

I u ovom slučaju izvršili smo testiranje statističke značajnosti razlika između aritmetičkih sredina. Naš t iznosi $-0,47$, što znači da nije statistički značajan.

U ovom slučaju hi-kvadrat iznosi:

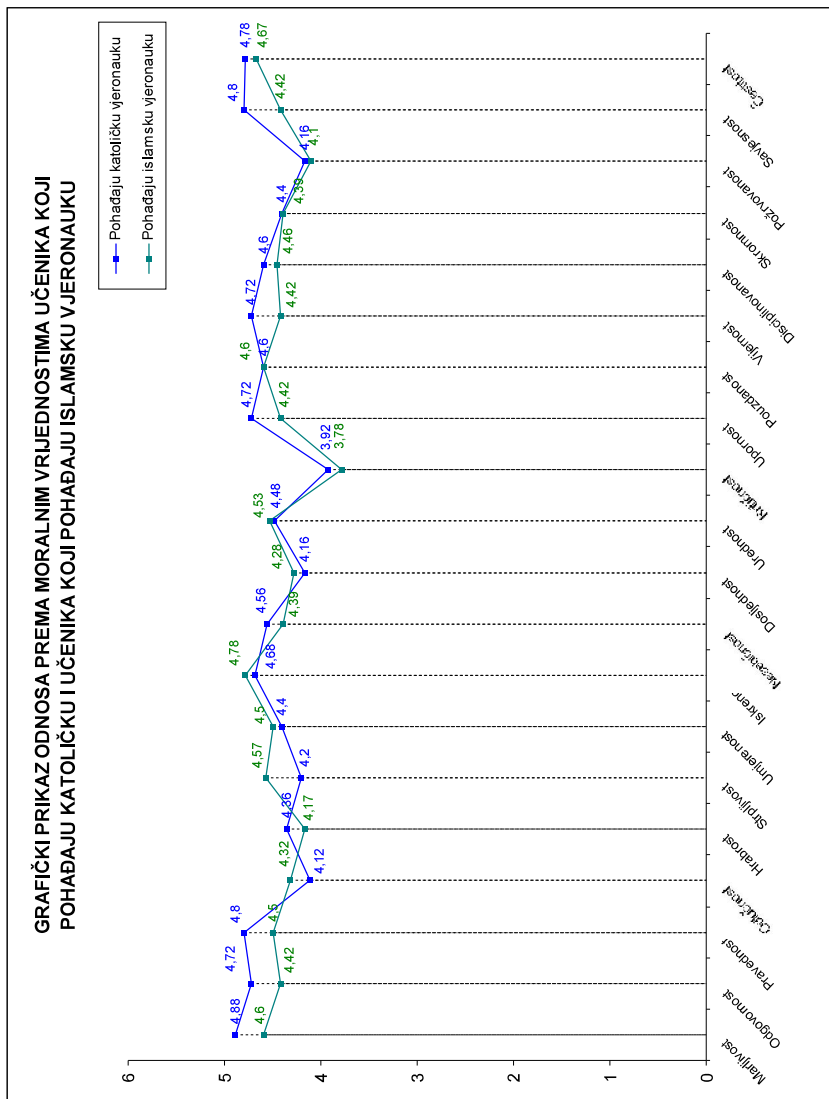
Uzorak	5	4	3	2	1	Zbir
Učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku	321	173	58	6	2	560
Učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku	322	115	56	5	2	560
Zbir	643	288	114	11	4	1060

Naš $X^2=8,41$, a s obzirom da smo njegovu značajnost provjerili na četvrtom stupnju slobode, te na razini 0,05 nije značajan jer iznosi 9,49, što znači da je naš hi-hvadrat test manji, ali nam rang korelacije, koja iznosi $\rho=0,71$, pokazuje da postoji značajna povezanost između ova dva uzorka. Da bismo to provjerili izračunali smo i koeficijent kontingencije $C=0,37$.

Sva tri uzorka smo predstavili i dijagramski (dijagram 4.).

Iz dijagrama 4. se vidi da se krivulje učenika koji pohađaju islamsku i katoličku vjeronauku međusobno mnogo ne razlikuju, dok se krivulja učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke nešto razlikuje od dvije navedene. Na dijagramu se jasno vidi da su sva tri uzorka učenika najslabije vrednovali pojam «kritičnost». To bi se moglo protumačiti kao njihovo protivljenje kritikovanju, jer su oni u fazi razvoja u kojoj ih odrasli mnogo savjetuju i često kritikuju. Mislimo da oni kritičnost posmatraju u odnosu prema sebi, ali i u odnosu prema drugima kao osobinu kojoj oni ne pridaju baš veliki značaj.

Učenici koji pohađaju katoličku vjeronauku su najbolje vrednovali «marljivost», dok su učenici koji pohađaju islamsku vjeronauku najbolje rangirali «čestitost». Odgovornost je moralna osobina koju su najbolje rangirali učenici koji ne pohađaju nastavu vjeronauke.

Dijagram 3.: *Grafički prikaz odnosa prema moralnim vrijednostima učenika koji pohađaju islamsku i katoličku vjeronauku*

Odnos učenika čiji roditelji nisu religiozni prema moralnim osobinama

U uzorku učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke šest učenika su se jasno izjasnili da im roditelji nisu religiozni. Želimo sagledati, mada je ovo jako mali uzorak, kakav je odnos tih učenika prema moralnim osobinama u odnosu na učenike koji ne pohađaju nastavu vjeronauke, a roditelji su im religiozni.

Prilikom računanja t-vrijednosti, koja nam testira statističku značajnost razlika između aritmetičkih sredina, dobili smo da je $t = -0,35$, što znači da naš «t» nije statistički značajan, jer je u intervalu $\pm 1,96$.

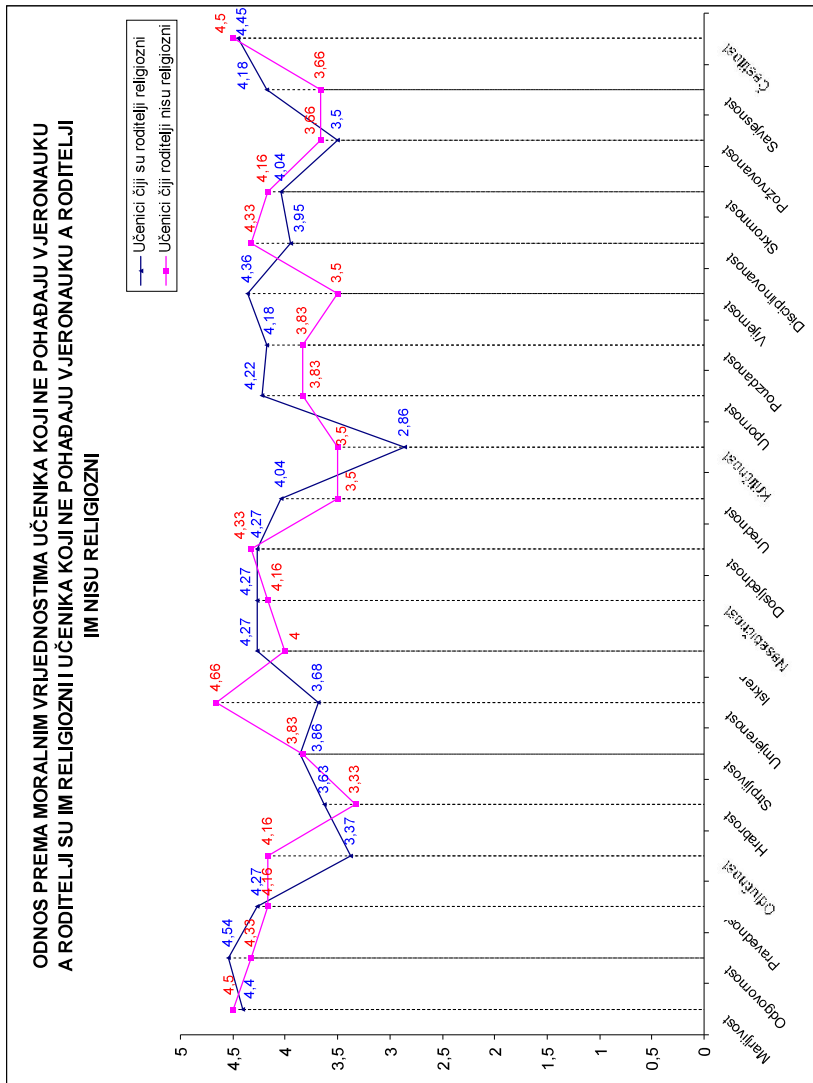
Značajnost razlike u moralnim osobinama ova dva uzorka smo određivali hi-kvadrat testom:

Uzorak	5	4	3	2	1	Zbir
učenici čiji su roditelji religiozni	199	127	73	20	21	440
učenici čiji roditelji nisu religiozni	56	23	28	11	2	120
Zbir	255	150	101	31	23	560

$X^2 = 11,56$, što znači da je na razini 0,05 za četvrti stupanj slobode statistički značajan, a na razini 0,01 nije statistički značajan.

Također smo računali koeficijent rang-korelacije, koji iznosi 0,42, što znači da postoji stvarna povezanost ova dva uzorka. Da bismo to još jednom provjerili, računali smo koeficijent kontingencije C koji iznosi 0,54, što znači da postoji povezanost ova dva uzorka.

Iz dosadašnjih izlaganja prilikom interpretacije rezultata, vidjeli smo da hi-kvadrat test pokazuje da postoji statistički razlika između učenika koji pohađaju vjeronauku i onih koji je ne pohađaju. U tom slučaju, naša hipoteza, koja je glasila da vjeronauka pozitivno utječe na formiranje moralnih vrijednosti, je potvrđena. Računajući koeficijent rang-korelacije i koeficijent kontingencije, vidjeli smo da između dva pomenuta uzorka postoji prilično visoka korelacija.

Dijagram 5.: *Grafički prikaz odnosa prema moralnim vrijednostima učenika čiji su roditelji religiozni i učenika čiji roditelji nisu religiozni*

Smatramo da hi-kvadrat test pokazuje da se radi o razlici, ali on ne ukazuje na to koliko ona iznosi.

Među učenicima koji pohađaju vjeronauku različitih konfesija ne postoji statistički značajna razlika u razvijenosti moralnih osobina, što potvrđuju i statistički postupci koje smo računali.

Također, možemo kazati da ne postoji statistički značajna razlika u razvijenosti moralnih vrijednosti učenika čiji su roditelji religiozni i učenika čiji roditelji nisu religiozni, što nam potvrđuju postupci koje smo koristili.

Na grafikonima aritmetičkih sredina se vidi da učenici koji pohađaju nastavu vjeronauke imaju razvijenije moralne osobine od učenika koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Razlog možemo tražiti u tome što smo u semantičkom diferencijalu koristili samo jedan par pridjeva, tj. jedan stupanj, a da smo koristili više parova pridjeva, ta razlika bi bila sigurno manja.

ZAKLJUČAK

Nakon iznesenog stava o utemeljnosti morala u religiji i isticanja činjenica da je u suštini svih problema čovječanstva problem ili kriza vjerske svijesti, a time i morala. Da li možemo reći da je pitanje umiranja od gladi ekonomsko pitanje, ako jeste da li bi ga moćne zapadne zemlje mogle riješiti, te zašto ga ne rješavaju? Da li je sida medicinski ili sociološki problem? Prvi problem bi se ekonomski mogao riješiti, ali pošto se ekonomija suvremenog čovječanstva zasniva na interesu i profitu, a moral ne poznaje interes nego dužnost, taj problem se ne može ekonomski gledano riješiti, ali može moralno-ekonomski. Sida se ne može liječiti, jer za nju nema lijeka, ali se moralnim životom može spriječiti. Pitamo se da li je bolje gledati milione ljudi kako umiru od ove strašne bolesti i čekati dok medicina ne nađe lijek, ili je bolje ljude poučavati i pozivati moralnom životu.

Moralna dužnost čovjeka je boriti se protiv legalizacije prostitucije, bordela, homoseksualizma, a interes je to podržavati, jer se time ostvaruje profit. To da dužnost ide uz moral potpuno nam je jasno, jer Bog u svetim knjigama poziva ljude da vjeruju, naređuje im činjenje dobrih djela.

Onaj ko vjeruje preferira dužnost, a onaj ko živi «bez Boga» preferira interes. Na ovaj način dolazimo do zaključka da je miran i siguran život na Zemlji moguć samo ako se živi u «miru sa Nebom».

Vjeronauka u školama predstavlja predmet koji učenicima ukazuje da čovjek ima iskonsku potrebu obraćanja Bogu i potrebu života u skladu sa Bogom. Živimo u svijetu obilježenom potrošačkim mentalitetom, troši se da bi se proizvodilo, a živi se da bi se trošilo. Slobodni smo kazati da bi neko želio da potroši i ono

što se svojom milenijskom upotrebom nije dalo potrošiti, niti izgubiti u maglovitim i burnim prošlim vremenima.

Autentične moralne vrijednosti se ne mogu potrošiti, jer nam ne dolaze iz prostora i vremena, već nam dolaze iz vječnosti – od Boga. Kada izađemo na ulicu, svjesni smo da se u suvremenom svijetu ništa ne smatra toliko vrijednim. Na raznim plakatima vidimo «suvremene reklame» koje reklamiraju razvrat i nemoral, sve radi interesa – dobro se plaća.

Možda se Legrand (1995) opravdano pita ima li smisla poučavati moralu. Naše dijete je izloženo nemoralnim djelovanjima preko TV, Interneta, medija, časopisa svoje ulice kroz koju dolazi do škole, u kojoj bi se trebalo poučavati moralu.

Ovo razmatranje možemo zaključiti konstatacijom da je školi neophodan, bez obzira kako se zvao, predmet kroz koji se poučava moralu. Škola sama neće moći učiniti mnogo u tom pogledu. Potrebna je sveobuhvatna društveno-moralna akcija da bi se moral proučavao i da bi mu se dodijelila pozicija u društvu koja mu je uvijek pripadala.

LITERATURA

- Ajanović, Dž. i Vejo, E. (1997): *Pedagogija*, Zenica
- Alibašić, A. (2000): *Vjeronauka u državnim školama u Evropi*, Muallim, br. 4, Sarajevo
- Baričević J. i Šabić, A. G. (1995): *Pođimo zajedno*, Katekizam 5, Zagreb
- Begović, F. (1999): *Vjeronauka u školskom sistemu*, Didaktički putokazi, br. 14, Zenica
- Biblija (1968), Zagreb
- Brkić, M. (1985): *Teorija i praksa moralnog odgoja učenika*, Sarajevo
- Brkić, M. (2001): *Pedagoške pretpostavke nastave vjeronauke u školama*, Didaktički putokazi, br. 23, Zenica
- Ćatić, R. (1996): *Utjecaj vjeronauke na moralne vrijednosti*, Zenica
- Ćatić, R. i Pehlić, I. (2004): *Metodika nastave islamske vjeronauke*, Islamska pedagoška akademija u Zenici, Zenica
- Delors, J. (1998): *Učenje blago u nama*, Educa, Zagreb
- Durmišević, E. (1989): *O nekim moralnim vrijednostima u islamu*, Takvim, Sarajevo
- Filipović, N.S. (1978): *Didaktika I*, Sarajevo

- Gudjons. Herbert (1994): *Pedagogija, temeljna znanja*, Educa, Zagreb
- Herrera, A. i Mandić, P. (1989): *Obrazovanje za XXI stoljeće*, Sarajevo
- Ibn Kesir (2000), *Tefsir* (komentar Kur'ana), Sarajevo
- Isanović, N. (2001): *Vjeronauka i Kultura religija, odnos i mogućnosti dijaloga*, Muallim, br. 6, Sarajevo
- Isanović, N. (1992): *Vjera, čovjek i povijest*, Takvim, Sarajevo
- Izetbegović, A. (1979): *Moral i religija*, Takvim, Sarajevo
- Izetbegović, A. (1996): *Islam između Istoka i Zapada*, Sarajevo
- Izveštaj radne grupe 2* (2001), Didaktički putokazi, br. 23, Zenica
- Jurišić, P. (2001): *Predmet Kultura religija s aspekta Katoličke crkve*, Didaktički putokazi, br. 23, Zenica
- Komensky, J. A.: *Velika didaktika*, Beograd.
- Kreč, Krečfild, Balaki (1968): *Pojedinac u društvu*, Beograd
- Kur'an*, prijevod Besim Korkut
- Legrand, L. (1995): *Moralna izobrazba danas*, Educa, Zagreb
- Lesourn, Jacques: *Obrazovanje, društvo, izazovi 2000. god.*, Educa, Zagreb.
- Mahmud, M. (1987): *Od sumnje do vjerovanja*, Sarajevo
- Mitrović, D. (1980): *Predškolska pedagogija*, Sarajevo
- Mougnotte, A.: *Odgajati za demokraciju*, Educa, Zagreb
- Mužić, M. (1978): *Metodologija pedagoškog istraživanja*, Sarajevo
- Popović, B. (1977): *Uvod u psihologiju morala*, Beograd
- Pranjić, M. (1994): *Jeka duše*, Zagreb
- Pranjić, M. (1995): *Na izvorima*, Zagreb,.
- Pranjić, M. (1996): *Religijska pedagogija*, Zagreb
- Schoun, F. (1997): *O transcendentnom jedinstvu religija*, Zenica
- Schreiner, P. (2001): *Pregled religijskog obrazovanja u Evropi*, Didaktički putokazi, br. 23, Zenica
- Slatina, M. (1998): *Nastavni metod*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Slatina, M. (1999): *Kultura i odgoj*, Takvim za 1999. god.
- Vujčić, V. (1981): *Proturječnosti u moralnom odgoju*, Zagreb
- Vukasović, A. (1974): *Moralni odgoj*, Zagreb
- Vukasović, A. (1977): *Moralne kvalitete naših učenika*, Zagreb
- Zbornik radova *Odgoj i predanje vjere*, Subotica, 1987.

عزت بهلبيش و عامر شاريتش

اختبار القيم الأخلاقية عند أطفال المدارس الابتدائية

خلاصة البحث

يدرس هذا البحث الأخلاق الدينية عند الطلاب. يعتمد البحث على الدراسات الميدانية والإحصائيات، والهدف منه إثبات مدى تأثير مادة التربية الدينية في المدارس في أخلاق الطلاب. أخذت الدراسة عينات من شريحة الطلبة الذين يدرسون مادة التربية الدينية وأخرى لا تدرس تلك المادة. والشريحة التي تدرس هذه المادة قسمان: الطلاب الذين يدرسون مادة التربية الإسلامية والطلاب الذين يدرسون مادة التربية الكاثوليكية. أخذنا عددا من الطلاب الذين يدرسون التربية الكاثوليكية في مدرسة القديس بولص الكاثوليكية في مدينة زانيتسا، وعددا من الطلاب الذين يدرسون التربية الإسلامية في مدرسة كامل سيريتش في نميلا. المصطلحات الرئيسية: الأخلاق، التربية الأخلاقية، القيم الأخلاقية، تعليم الدين.

EXAMINING MORAL VALUES OF PRIMARY-SCHOOL YOUTH

Summary

The theme of this paper is examining morals in the context of religion and we start out of the standpoint of their mutual dependency.

It is a research paper and its primary goal is to examine to what extent the studying of religious teaching affects the defining of moral values. Considering the fact that research results could easily deviate from the facts stated in theory, we still have as our goal the defining of moral education at school mainly through this kind religious teaching.

Our sample includes students who attend religious teaching classes and those who do not. Sample classes of students attending religious teaching classes consist of two parts: students attending Islamic religious teaching classes and those students attending Catholic religious teaching classes. As a sample class of students attending Catholic religious teaching classes we chose an eight-grade class at the Catholic School Center "Sveti Pavao" in Zenica, and an eight-grade sample class of students attending Islamic religious teaching classes at "Ćamil Sijarić" school in Nemila.

Key words: moral, moral education, moral values, religious teaching